

Risk Jeopolitiği

Doğa, Toplum, Yönetim

Servet KARABAĞ

Prof. Dr. Servet KARABAĞ

RİSK JEOPOLİTİĞİ Doğa, Toplum, Yönetim

ISBN 978-625-7228-96-1
DOI 10.14527/9786257228961

Kitap içeriğinin tüm sorumluluğu yazarına aittir.

© 2020, PEGEM AKADEMI

Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları Pegem Akademi Yay. Eğt. Dan. Hizm. Tic. A.Ş.'ye aittir. Anılan kuruluşun izni alınmadan kitabın tümü ya da bölümleri, kapak tasarımı; mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kayıt ya da başka yöntemlerle çoğaltılamaz, basılamaz, dağıtılamaz. Bu kitap T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı bandrolü ile satılmaktadır. Okuyucularımızın bandrolü olmayan kitaplar hakkında yayınevimize bilgi vermesini ve bandrolsüz yayınları satın almamasını diliyoruz.

Pegem Akademi Yayıncılık, 1998 yılından bugüne uluslararası düzeyde düzenli faaliyet yürüten **uluslararası akademik bir yayınevidir**. Yayımladığı kitaplar; Yükseköğretim Kurulunca tanınan yükseköğretim kurumlarının kataloglarında yer almaktadır. Dünyadaki en büyük çevrimiçi kamu erişim kataloğu olan **WorldCat** ve ayrıca Türkiye'de kurulan **Turcademy.com** tarafından yayınları taranmaktadır, indekslenmektedir. Aynı alanda farklı yazarlara ait 1000'in üzerinde yayını bulunmaktadır. Pegem Akademi Yayınları ile ilgili detaylı bilgilere <http://pegem.net> adresinden ulaşılabilir.

I. Baskı: Aralık 2020, Ankara

Yayın-Proje: Şehriban Türüldür
Dizgi-Grafik Tasarım: Müge Çetin
Kapak Tasarım: Pegem Akademi

Baskı: Sonçağ Yayıncılık Matbaacılık Reklam San Tic. Ltd. Şti.
İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı 48/48
İskitler - Ankara
Tel: (0312) 341 36 67

Yayıncı Sertifika No: 36306
Matbaa Sertifika No: 47865

İletişim

Karanfil 2 Sokak No: 45 Kızılay / ANKARA
Yayınevi: 0312 430 67 50 - 430 67 51
Dağıtım: 0312 434 54 24 - 434 54 08
Hazırlık Kursları: 0312 419 05 60
İnternet: www.pegem.net
E-ileti: pegem@pegem.net
WhatsApp Hattı: 0538 594 92 40

ÖN SÖZ

Bu kitabın ilk nüveleri, iki dönem vermiş olduğum Afetler Coğrafyası dersinde atılmıştır. Afet ve risk kavramının Türkçe ders kitaplarında birbirinin yerine kullanılması ve karıştırılması, içeriklerinin anlaşılmadığını göstermesi adına benim için önemli bir çıkış noktası olmuştur. Coğrafya gibi doğa-insan odaklı bir bilim dalında, bu iki kavramın farkının ayırt edilmesi gerektiğinden yola çıkarak, uzun süren bir çabanın sonucu bu çalışma ortaya çıkmıştır.

Risk çok boyutlu ve disiplinler arası ele alınması gereken futuristik yaklaşım içeren bir kavramdır. Bu açıdan doğa-insan etkileşiminin anlaşılmasında bu kavramın incelenmesi önemlidir. Çünkü bireysel, toplumsal ve doğa bağlamında kısa ve uzun süreli birçok risklerle karşı karşıya kalmaktayız. Bu risklerin bazıları afet olarak sonuçlanırken bazıları ise motive edici veya haz verici olabilmektedir. Doğa ve insan birlikteliğinin ritmini ve geleceğini bu kavram üzerinden değerlendirmek gelecek senaryolarına da hazır olmayı gerektirdiğinden, coğrafi çalışmalarda risk kavramının odağa alınması gerektiği bu çalışmada savunulmuştur.

Çalışmanın Risk Jeopolitiği şeklinde kavramlaştırılması ise riskin 'yönetim', 'politik' ve 'küresel' niteliğinden kaynaklanmaktadır. Post-modern ya da geç-modern olarak değerlendirilen günümüz dünyası, Ulrich Beck tarafından 'Risk Toplumu' olarak kavramlaştırılmıştır. Beck, risklerin küresel etkiye ulaşmasını ve gezegenimizin önemli tehditlerle karşı karşıya kalmasını yeni bir aşama olarak değerlendirmiştir. Bu bağlamda küresel topluma, küresel yönetime, dolayısıyla ortak politik yaklaşımlara ihtiyaç olduğu açıktır. Nitekim OECD gezegenimizi tehdit eden riskleri 'Sistemik Riskler' olarak değerlendirerek ortak gelecek vurgusunu öne çıkarmıştır. Bu şekilde kavramlaştırmalar küresel bir kültürü, ortak yönetim ve politik yaklaşımı gerektirmektedir. Ancak bu konuda ülkeler arasında farklılıklar ve güç mücadelelerinin yaşanması, dikkat çekilmesi gereken diğer bir husustur.

Çalışma çok boyutlu ve bütünsel bir yaklaşımla ele alınmış, doğa-insan-yönetim ekseninde sistematize edilmiştir. Kitap beş bölüm olarak tasarlanmıştır. Birinci bölümde 'Risk ve Jeopolitik' ilişkisine odaklanılmıştır. Her iki kavramın ortak nitelikleri ortaya konulmuş ve küresel perspektiften ortak gelecek vurgusu yapılmıştır. İkinci bölümde 'Risk Yaklaşımları' ele alınmıştır. Bu bölümde özellikle disiplinler arası yaklaşımın gereği olarak çok boyutlu ve farklı disiplinlere ait yaklaşımlar incelenmiştir. Üçüncü bölümün konusunu 'Risk Boyutları' oluşturur. Riskin çok boyutluluğu öne çıkarılarak her bir boyut ayrı ayrı değerlendirilmiştir. Dördüncü bölümde risk analizi, risk yönetimi, risk karakterizasyonu gibi 'Risk Değerlendirme' konuları ele alınmıştır. Son bölüm olan beşinci bölümde ise 'Küresel Riskler' tasnif edilerek tek tek incelenmiştir.

Kitapta gezegenimiz açasından son derece önemli olan riskler; bilim, yönetim ve toplum odaklı değerlendirilmiştir. Özellikle güncel ve gelecekte olası riskler kitabın dikkat çektiği konulardır. Nitekim 2019 yılının sonlarında ortaya çıkan ve halen dünyayı derinden etkileyen Covid-19 pandemisi, küresel risklerin farkına varılması bakımından önemli olmuştur.

Çalışma, birçok kişi ve eserin katkısı olmasaydı ortaya çıkmazdı. Öncelikle dünya ölçeğinde oluşmuş literatürün katkısını belirtmeliyim. Bu eserler çalışmayı şekillendirmiş, ufuk katmış ve zenginleştirmiştir. Bir diğer önemli katkı da çalışmayı hem dil ve üslup hem de disiplinlerarası bir boyuttan değerlendiren değerli arkadaşım, gerçek bir bilim insanı olan, Prof. Dr. İbrahim Dilek'e teşekkürüm yetersiz kalacaktır. Çalışma boyunca fikirlerimi paylaştığım, tartıştığım ve katkısını aldığım, eleştirel bakabilen bir bilim insanı, tarih eğitimcisi olan eşim Doç. Dr. ř. Gülin Karabağ'dır. Katkı ve desteği olmasaydı bu eseri tamamlamak zor olurdu. Heidelberg Üniversitesinde kültürel çalışmalar alanında yüksek lisans eğitimine devam eden kızım İrem'in kitabı okuyarak kritize etmesi, soruları ile yönlendirmesi, teşvik edici olmuş ve azmimi artırmıştır. Teşekkürler kızım. Çalışmaların hedef kitleye ulaşması ancak yayımlanması ile

mümkündür. Nitekim bu eserin sizinle buluşmasını sağlayan ve süreci kolaylaştıran PegemA yayınları yönetim kurulu başkanı Servet Sarıkaya'ya teşekkür ederim.

Çalışmanın doğa-insan birlikteliğinin geleceğine katkı sağlaması dileklerle...

Prof. Dr. Servet KARABAĞ
Koparan, Gölbaşı/Ankara

Prof. Dr. Servet KARABAĞ

Lisans eğitimini Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Coğrafya Eğitimi anabilim dalında, 1989 yılında tamamladı. Yüksek lisansını İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde, doktorasını Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde tamamlayan Servet Karabağ, 1990 yılında Gazi Eğitim Fakültesi Coğrafya Eğitimi Anabilim Dalında araştırma görevlisi olarak çalışmaya başladı. Jeopolitik, ekonomik coğrafya ve coğrafya eğitimi konularında ulusal ve uluslararası çalışmaları bulunan Karabağ, Mekânın Siyasallaşması, Jeopolitik Açından Sınırlar, Türkiye Beşerî ve Ekonomik Coğrafyası, Kuram ve Uygulamada Coğrafya Eğitimi kitaplarının da yazarıdır. Gazi Üniversitesinde Profesör olarak akademik görevini sürdüren Servet Karabağ, evli ve iki çocuk babasıdır.

ORCID No: 0000-0001-8678-3648

İÇİNDEKİLER

Ön Söz.....	iii
Prof. Dr. Servet KARABAĞ	vii
Giriş.....	1

1. BÖLÜM RİSK VE JEOPOLİTİK

Ortak Gelecek İçin... Küresel Yönetim	15
---	----

2. BÖLÜM RİSK YAKLAŞIMLARI

RİSK PARADİGMALARI	34
Üretilen Risk	41
RİSK TEORİLERİ.....	43
Bireyselci Yaklaşım	44
Tekno-Bilimsel Olarak Bilinen Realist Yaklaşım	48
Kültürel Teori.....	49
Fenomenolojik Teori	55
Risk Toplumu Teorisi.....	57
Rasyonel Seçim Yaklaşımı	60
Sistem Teorisi.....	60
Eleştirel Teori	61
Postmodernizm	61
ENTEĞRE YAKLAŞIMLAR.....	62
Riskin Toplumsal Büyütülmesi.....	62
Kurumsal Risk Yaklaşımı	65
Halkın Güveni Yaklaşımı	66
RİSK ONTOLOJİSİ VE EPİSTEMOLOJİSİ.....	69
RİSK KAVRAMLAŞTIRMALARI	77
Risk Kavramının Tarihsel Gelişimi.....	78
Belirsizlik Olarak Risk.....	84

Olumsuz Bir Güç Olarak Risk	87
Olumlu Bir Güç Olarak Risk	88
RİSK İÇERİĞİ İLE İLGİLİ KAVRAMLAR.....	89
Kapsam	89
Ciddiyet	90
Karmaşıklık.....	91
Teknoloji.....	91
Tersinmezlik/Geriçeviremezlik	91
Zarar.....	91
Belirsizlik	92
Muğlaklık	93
Kırılganlık	93
RİSK SINIFLANDIRMALARI.....	95

3. BÖLÜM

RİSK BOYUTLARI

MEKÂNSAL BOYUT	102
ZAMANSAL BOYUT.....	108
İNERDİSİPLİNER BOYUT	112
TEKNOLOJİK BOYUT	116
DEĞERLENDİRME BOYUTU	119
AKTÖR BOYUTU	120
SOSYO-KÜLTÜREL BOYUT	122
SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK BOYUTU	124
GÜVENLİK BOYUTU.....	126
ETİK BOYUT	136

4. BÖLÜM RİSK DEĞERLENDİRME

RİSK ALGISI.....	144
RİSK ALGI SINIFLANDIRMALARI	146
Ölümcül Bir Tehdit Olarak Risk.....	146
Kader Olarak Risk	148
Kişisel Bir Heyecan Olarak Risk.....	149
Şans Oyunu Olarak Risk	150
Erken Uyarı Göstergesi Olarak Risk.....	150
Ortak Risk Algı Yaklaşımı.....	151
RİSK TAHMİNİ	154
RİSK DEĞERLENDİRME YAKLAŞIMLARI.....	155
Teknik Risk Değerlendirme	162
Ekonomik Risk Değerlendirme	164
Psikolojik Risk Değerlendirme.....	166
Sosyal Bilimler Risk Değerlendirmesi	169
DEĞERLENDİRME KRİTERLERİ	169
RİSK ANALİZİ	173
RİSK ANALİZ SÜREÇLERİ	176
1. Risk Çerçeveleme	177
2. ÖnDeğerlendirme	177
3. Yönetim	178
RİSK YÖNETİMİ.....	181

5. BÖLÜM KÜRESEL RİSKLER

SİSTEMİK RİSKLER.....	192
Tarihsel Arkaplan	192
RİSKLERİN KÜRESEL NİTELİKLERİNİ ANLAMAK.....	203
RİSKTEN AFETE.....	210

KÜRESEL RİSK TAKSONOMİLERİ	214
DOĞA KÖKENLİ KATASTROFİK RİSKLER.....	221
LİTOSFERİK RİSKLER.....	221
Deprem Riski	223
Volkanik Riskler	226
ATMOSFERİK RİSKLER	231
Asteroit Tehlikeleri (Meteoritler)	231
İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ RİSKİ	234
Küresel Isınma: Antropojen mi?	234
İklim Değişikliği ile İlişkili Riskler	241
İklimle Uyumlanma	246
BİYO-ÇEŞİTLİLİĞİN YOKOLMASI	250
BEŞER KÖKENLİ KATASTROFİK RİSKLER	257
PANDEMİLER.....	257
Pandemilerin Kökeni	263
Pandemilerin Etkileri.....	267
Tarihi Değiştiren Pandemiler	271
Güncel Bir Pandemi: Covid-19	274
Günümüzün Vebası: HIV/AIDS	277
KÜRESEL SAVAŞ RİSKLERİ.....	278
NÜKLEER RİSKLER	278
BİYOTEKNOLOJİK RİSKLER.....	285
NANOTEKNOLOJİK RİSKLER.....	289
YAPAY ZEKÂ RİSKİ	295
TOTALİTERLEŞME RİSKİ	296
KÜRESEL TERÖRİZM RİSKİ.....	300
KAYNAKÇA	309

GİRİŞ

Gelecekle ilgili bir durum hakkında çoğunlukla, sonuçlarını bilmeden kararlar almak durumunda kalırız. Bu, eğitim, meslek veya ortak yaşam gibi kişisel kararlar için geçerli olduğu gibi, ulusal ve uluslararası politikalar da dahil olmak üzere sosyal, politik, ekonomik, toplumsal, ekolojik vb. kararlar için de geçerlidir. Başka bir ifadeyle hayatımızı idame ettirmek ve toplumu geliştirmek için kararlar alırız. Bu kararların olumlu ya da olumsuz sonuçlarıyla karşı karşıya kalınır ki bu da riski ifade eder. Bu bağlamda risk, insanın kararlarıyla yakından ilişkilidir.

Karar vermemizde etkili olan faktörler bilgi ve algımıza bağlıdır. Kontrol edebilme, adalet duygusu, korku, etkilerini tersine çevirebilme, kutsal değerlerimize karşı tehdit ve sorumlu olanlara güvenmeye dayalı olarak farklı düzeylerde riskler algılanır. Dolayısıyla risk, yaşamın her aşamasında var olan, birey ve toplumları etkileyen temel bir kavramdır. Bu bağlamda kararlarımızın/eylemlerimizin beklenmedik sonuçları olabilir. Bu bir anlamda hayatın her alanında ve anında risk ürettiğimizi de ifade eder.

Riskler zamana ve mekâna bağlıdır. Bir yatırımın risklerini, küresel ısınma risklerini ve benzerlerini düşünürsek, riskin 'zaman'a yakından bağlı olduğu açık olarak görülür. Bununla birlikte riskler, etkilenen alanın büyüklüğü, stres altındaki bölgenin erişilebilirliği ve özel 'fiziki yapısı' gibi mekânsal bir boyuta da sahiptir. Bu bağlamda riskler özel bir mekâna bağlı değil, her mekân için geçerlidir.

Bilgi ve risk ters orantılıdır. Karar vereceğimiz bir konuda bilgimiz az ise riske maruz kalma oranı daha fazla olur. Bunun tersi durumda, yani bilgi yeterli ve tüm boyutlarda var ise riske maruz kalma söz konusu olamaz ya da tolere edilebilir riske karar verebiliriz. Dolayısıyla bilgisizlik kültüründe riskler desteklenir, gelişir ve zarar verir.

Günümüzde riskler her alandadır. Suç, hastalıklar, kazalar, terör, iklim değişikliği, finans ve mahremiyet gibi birçok kaynaktan oluşabilmektedir. Risklerin etkileri para, sağlık, güvenlik, itibar, gönül rahatlığı ve özgüven de dahil olmak üzere pek çok şekilde hissedilir. Dolayısıyla riskler kendi eylemlerimizden doğar. Yeni teknolojiler üretirken, tehlikeli tesisler kurulurken veya savaş esnasında topluma empoze edilirler.

Riskler değer verdiğimiz şeyleri tehdit eder. Bunlar, yaptığımız şeye, sahip olduğumuz seçeneklere, değer verdiğimiz sonuçlara ve seçtiğimiz rotada izleyebileceğimiz sonuçlara dair inancımıza bağlıdır. Sonuçlar kesin veya belirsiz, seçeneklerimiz ise basit veya karmaşık olabilir.

Riskler birçok biçimde görünürler. Yeni teknolojilerde ve eskiplerinde, modern tıpta veya halk hekimliğinde, tanıdık kişisel ilişkilerde ve yeni olanlarda (çevrimiçi avcılar, kimlik hırsızlığı gibi), basit tasarruf ve ezoterik yatırımlarda, tanıdık şiddet ve yaratıcı formlarda (şarbon saldırıları) vb. birçok durumda risklere maruz kalmaktayız. Bazı risklerin hızlı etkileri, bazılarının ise gecikmiş etkileri vardır. Bir kısmı bizi doğrudan, bir kısmı da dolaylı olarak etkiler. Bazıları maddi ve psikolojiktir. İçlerinde insanları ve bazıları da insanların yaşam alanı olan doğayı etkileyenlerde mevcuttur. Bazıları gönüllü olarak yaptıklarımızdan, bazıları ise istenmeyen durumlardan kaynaklanır. Bazıları bir olayı içerirken bazıları ise tekrar eden etkinlikleri içerir (Fischhoff ve Kadwany, 2011).

Risk, yirmi birinci yüzyılda bireysel ve kolektif bilinçlenmeye de egemen olmuştur. Günümüz riskleri her ne kadar terörizm, kirlilik, küresel salgınlar ve kıtlıktan kaynaklanıyor olsa da küresel güvensizlik, günlük yaşamın gıda, güneş ışığı ve seyahat gibi yönleriyle ilgili riskleri açısından da büyük tartışmalara neden olmaktadır. Halılar, ayakkabılar, televizyonlar, elektrikli süpürgeler, kişisel ses sistemleri dahil, görünüşte masum nesnelere de potansiyel bir risk oluşturabilmektedir. Acil çağrılarının %79'unu ev kazalarının oluştur-

duğu Türkiye’de kablolu telefondan naylon poşetlere kadar pek çok ‘masum’ eşya bu kazalarda rol almaktadır.

İnsanlık, tarih boyunca birçok tehdit ve tehlikeyle mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bu ekstrem tehdit ve tehlikelerin başlıcaları kıtlık, iklimsel oynamalar, epidemik hastalıklar ve savaşlar olmuştur. Çiçek hastalığı, boğmaca, tifo, frengi, dizanteri ve sıklıkla yaşanan veba hastalığı gibi bazı epidemik hastalıklar köylerde ve kasabalarda yaşayanların çoğunun hayatını tehdit etmiştir. Kırsal kesimde yaşayan nüfus vahşi hayvan saldırıları gibibaşka tehlikelerle de karşı karşıya kalmıştır. Aynı zamanda bu dönemde doğal olaylar da son derece tehlikeli sonuçlar doğurmaktaydı. Depremler, seller, ekstrem soğuklar gibi bazı doğal olaylar düzen bozucuydu. Bu dönemdeki Dünyada güvensizlik, yaygın ve kalıcı bir şekilde bireylerin ve toplum hayatının içinde yer almıştır.

Bugün modern toplumlarda yaşamı kontrol etmek giderek artan bir şekilde önem kazanmıştır. Bu bağlamda ‘risk’ kavramı da yaygın bir şekilde standartlardan sapma, şanssızlık ve korkunç olayları açıklamak için kullanılır bir kavram hâline gelmiştir. Risk kavramını insan sorumluluğunu ve felaketlerden korunmada beklenmeyen bir şeylerin gerçekleşme ihtimalini varsayar. Modern öncesi çağlarda güvensizlik hissi yaygınken günümüzde farklı hedefler endişelerimizi ve korkularımızı artırmaktadır. Geçmiş zamanlara göre bebek ölümleri azalmasına rağmen, suç kurbanı olma korkusu, ölümcül hastalıklara yakalanma korkusu, trafik kazası yaşama korkusu, mesleğini kaybetme korkusu, çocukların okulda başarısız olma korkusu gibi endişeler modern insanın duygu dünyasını sarmış durumdadır. Pre-modern (modern öncesi) zamanlarda belirsizliklerden kaynaklı endişelerimizin sembolü dengemizi kaybetmek, başkaları ile olan ilişkilerimiz, geçim kaynaklarımız ve otoritelerin günlük yaşam üzerindeki uygulamalarıydı. Pre-modern zamanlarda günlük yaşantı içinde neyin tehlikeli ve tehdit olduğu öngörülebilmekteydi. Rasyonel düşünce, tehdit oluşmadan önleme sistemleri geliştirme, tehlike ve tehditleri düzenli olarak izlemeyi gerektirirdi. Ama yine